

DOPIS č. 2 (42)

Praha, 25. ledna 1979

Vážený a milý příteli,

vím o tom, samozřejmě, že se mezi chartisty „všude mluví o posledních dvou fejetonech Ludvíka Vaculíka a Petra Pitharta“. Oba texty vzbudily značnou pozornost, protože se dotkly hned několika neuralgických míst současného života i myšlení naší občanské iniciativy. Kupodivu jsem se setkal s celou řadou hlasů, které vyslovily politování nad tím, že k jejich napsání vůbec došlo; několik málo signatářů vyjádřilo své přesvědčení, že se nic tak hrozného nestalo. Ti, kteří jeden nebo druhý text uvítali, učinili tak proto, že se s ním ztotožnili, že vyjádřil jejich vlastní mínění a pocity. Zatím jsem se nesešel – s jedinou výjimkou – s někým, kdo s obsahem zmíněných textů zásadně nesouhlasí, ale vítá je. A ten jediný, který představuje tu výjimku, uvítal zejména jeden z obou textů s radostí, že „teď se odhalili“. Cítím se – alespoň zatím – proto dost osamocen, neboť ani s jedním textem nesouhlasím, ale považuji za pozitivum, že byly napsány a publikovány, aniž bych přitom pociťoval nějakou škodolibost. Aby bylo jasno: nesouhlasím se vztekem, vítám s odstupem.

Oba fejetony jsou napsány velmi pěkně; oba autoři umějí vskutku dobře psát. Pro nezkušeného čtenáře budou asi oba texty značně přesvědčivé (nemluví o těch, kterým ten či onen z autorů „mluví z duše“). Jejich společenský význam však spočívá v tom, že vyjadřují skutečné pocity určitých okruhů signatářů Charty 77 – a nejenom to: i pocity určitých vrstev naší dnešní společnosti. Proto jsou cenné, neboť pocity lze analyzovat a interpretovat, až když jsou vyjádřeny, vysloveny, fixovány. Obávat se té fixace je po mém soudu nonsens; jako má Marx pravdu, že filosofii nelze zrušit, dokud ji neuskutečníme, tak platí o pocitech, že se jich nemůžeme zbavit, dokud je nevyslovíme (možná, že bych měl raději místo „zbavit se jich“ říci: ovládnout je, stát se jejich pány, přestat se v nich topit). A tak mám za to, že oba texty je zapotřebí důkladně prostudovat, rozebrat a interpretovat je tak, aby vyniklo to nejdůležitější, co říkají; i když některé z nás značně provokují, musíme trochu potlačit svou chuť k polemice a nějakou chvíli věnovat prostému měření, vážení a také ochutnávání.

Ludvík Vaculík začíná svůj fejeton úvahou, na jejímž konci staví otázku: „Ale kde jsou slušné meze takovéto úvahy?“ Ví tedy o tom, že její platnost je dost na pováženou. Nemá proto ústřední důležitost odhalovat četné chyby oné úvahy. Přesto se tomu nemohu vyhnout, když chci „měřit, vážit a ochutnávat“. Vaculíkův dojem, že vězení je něco, čemu se rozumný člověk spíše vyhýbá, co narušuje a rozbíjí život a k čemu je zapotřebí nejprve dorůst a vyspět, je hodně literární a přímo snad mytický. Jsou společenské situace – a ta naše mezi ně náleží – kdy člověk v jistém směru vyspěje až ve vězení nebo až poté, co jím prošel. Strach z vězení je jenom kusem strachu ze života samotného. „Jednat tak, aby nemusel na vězení pomyslet“, může v některých situacích jen člověk, který chce žít tak, aby na svůj život nemusel myslet vůbec. Vytěšňovat některé životní možnosti ze svého vědomí je příznakem vnitřní slabosti a nedostatku pevné půdy pod nohama. Moderní člověk je vykořeněná bytost – a proto nerad myslí na smrt, ačkoliv to je nutný „kus života“. Člověk, žijící ve společnosti, jako je

naše, nemůže nepomyslet na nejrůznější šikany, nespravedlnosti, diskriminace a hrozby, s nimiž se nutně setkává každý, kdo chce žít a myslet jako svobodný občan. Nemyslet na to a na rizika s tím spojená může jenom hlupák – anebo člověk, který rezignoval na svobodný život, důstojný lidské bytosti. Souhlasím s Vaculíkem, že normálnímu člověku se do vězení nechce; chtěl bych však důrazně upozornit, že normálnímu člověku se ještě méně chce plivat sám sobě do obličeje a dělat věci, které nutně vedou k „ztrátě tváře“. V žebříčku životních proher není vězení tou nejhorší eventualitou, právě tak jako nejvyšším životním cílem není nebýt za mřížemi. Ale mám pocit, že je třeba jít ještě o několik kroků dál.

Ludvík Vaculík píše, jak „je zlé být zavřen za věc, která za dobu kratší nežli trest už nikoho nevzrušuje“ (a uvádí případ s letáky z roku 1971). Bouřím se proti myšlence, že by mírou hodnoty lidských činů a lidského utrpení byla dost nahodilá okolnost, do jaké míry to někoho „vzrušuje“, eventuálně do jaké míry je ono „vzrušení“ masovým jevem. Život není divadelní představení; jeho cílem není vyvolat dlouhotrvající aplaus. Ostatně ani v divadle není aplaus nejvyšším rozhodčím; není málo takových případů, kdy představení propadlo a hra potom vešla do dějin jako trvalá hodnota. Jak v umění, i v dějinách je vzrušení a aplaus nebo lhostejnost a pískání soudem nejenom nad aktéry, nýbrž i nad aplaudujícími nebo pískajícími. Proto okolnost, že někdo sedí ve vězení za věc, která „nikoho nevzrušuje“, je zlá nejenom pro vězněného, ale může být velice zlá také pro veřejnost, kterou to „nevzrušuje“ a která na to zapomíná. Záleží totiž na tom, pro jakou „věc“ vlastně k odsouzení a uvěznění došlo. To však Ludvík Vaculík nechává zcela stranou; onu „věc“ charakterizuje pouze tím, že „už nikoho nevzrušuje“. To je na citlivého spisovatele pozoruhodně chudý parametr.

Zcela mylně se pak Vaculík domnívá, že cenzori se stávají diktátory a že diktátoři se stávají vrahy, protože je k tomu někdo vyprovokoval. Možná, že by ho trochu vzpamatovalo, kdyby svou myšlenku aplikoval na samotné cenzory: stávají se také slušní lidé, obyčejní a mírní, cenzory prostě proto, že je k tomu někdo vyprovokoval? Kdo tak asi mohl vyprovokovat cenzora? Nejspíš spisovatel. Nebýt spisovatelů, nebylo by ani cenzorů. Nebylo by proto lépe, kdyby lidé přestali psát? Proč vůbec začínat s těmi „provokacemi“, když to nakonec vede k diktátorům a vrahům? Vypadá to najednou tak, že některým lidem prostě nemůžete odporovat, nesmíte kritizovat, nemáte právo říci jim svůj názor, protože to je provokace, která je vrhá na cestu zkázy jak pro ostatní, tak pro ně samotné. Je to asi nějaký jiný druh lidí. Anebo snad je přece jenom pravda, že lidé jsou si rovni? Proč potom nemluvit o tom, že „ve sporu dvou stran“ může nejenom jedna vyprovokovat druhou, ale také druhá první? Není snad provokace, když někdo chce potlačovat názory druhých? Není to provokace, když někdo začne pro ty názory druhé zavírat? A není to vrcholná provokace, když nakonec dá střílet do lidí? Jak na tuhle provokaci budeme reagovat my ostatní? Cožpak tyhle „provokace“ nemění také nás? Zajisté, že mění; dělají z nás buď couvající zbabělce – anebo lidi statečné. Vaculík má pravdu, že statečnost nestojí obvykle před počátkem vězeňské kariéry; není vůbec nějakou původní lidskou vlastností, přirozenou výbavou, ale je vždycky vyprovokována těmi, kteří nám chtějí nahnat strach. Poměry se ne o jednu, ale hned o několik tříd zhorší, když

projevíme ve své většině ústupnost ve svých sporech s cenzory, diktátory a vrahy, nebo když projevíme netečnost vůči takovým sporům svých bližních.

Už jsem poukázal na to, že Ludvík Vaculík nechává docela stranou, proč se vlastně někdo dostává před soud a do vězení. Že nejde o momentální nedopatření, je zřejmé z jeho dikta, že „nejsilnější impulsy dostává člověk ze své povahy, a ne z názoru.“ Přes tuto důslednost je v tom ovšem skryta velká nelogičnost. Vzkaz Jiřího Müllera z vězení zaujal Ludvíka Vaculíka zřejmě proto, že dovedl povzbudit sklon jeho vlastní „povahy“. Proč si vůbec myslí Vaculík, že by se každý dospělý člověk měl vyrovnat s otázkou své vyspělosti pro vězení? Proč by měl „uvážít, co mu stojí za takové riziko“? Impulzy jeho povahy přece budou vždy silnější než jakékoli uvažování a názor. U jedněch se ukáže, že mají mesiášské komplexy a sklony k hrdinství, u druhých opět, že na to nejsou stavěni. Ovšem pak vůbec nerozumím, jak se tam vejde ona „pevnost normálního člověka“. Je to snad něco nezávislého na uvažování a na názorech? Je to součást nebo produkt povahy? Vaculík mluví o setrvačnosti v dobrých zvycích a ctnostech; neříká, kde se bere tato setrvačnost; mluví však také o normách a o pokusech přivodit změnu norem. Z toho můžeme snad právem odvodit, že zdrojem norem není povaha - anebo že si každý člověk svou povahu může vypěstovat, vycvičit, vychovat (a v dětství že to za něho mohou začít dělat rodiče a blízcí lidé). Ale ať už to je tak nebo onak, za nejdůležitější považuji, že Vaculík opět nemluví konkrétně o tom, jaké to jsou vlastně „normy práce, jednání a vztahů“. Pak se snadno může stát, že v jeho perspektivě jsou hrdinové ti, kteří nějak vybočují z rámce těchto norem. Ale co když je tomu tak, že hrdinství prokazuje člověk, který ve svém skutečném životě dodržuje normy práce, jednání a vztahů, které ostatní in abstracto uznávají, ale na jejich zachovávání prostě „nejsou stavěni“? A pokud to došlo v celkovém sesunu obecné morálky ještě dál - co když si hrdinsky vede člověk, který uznává a v životě dodržuje ony ryzí normy života vpravdě lidského, které ti druzí považují sice za krásné, ale pro tento život se nehodící, a ty, kteří je přesto chtějí uplatňovat, za bláznů? Který člověk má být podle Vaculíka považován za normálního?

Musím se trochu přemáhat, když se dostávám k Vaculíkovu oceňování „poctivé práce v klidu“ a „každého kousku poctivě udělané práce“. Mohl bych postavit řečnickou otázku, zda si myslí, že on sám má za sebou kus poctivě udělané práce; a pak bych se ho mohl zeptat, zda má pro tu svou poctivou práci dost klidu. A ne-li, proč to doporučuje jiným, když si to nezařídil sám. Ale tím by se jistě nic nevyřešilo; podstata problému je v tom, co to je vlastně poctivá práce v tak rozvrácené společnosti, jako je naše. Vždyť on sám spojuje tuto poctivou práci s blíže sice nespecifikovanými, ale nepochybně významnými „normami práce, jednání a vztahů“. Jakési neutronové nálože mají tyto normy změnit nebo likvidovat: „nepoškozené prázdné postavy chodí do práce a z práce“. Je zjevné, že nejde o nějaké technické normy, které přece musejí zachovávat (i když bohužel i tady se značnou tolerancí) i „prázdné postavy“. Poctivá práce je tedy něco, co podstatně překračuje věcné, technické parametry a co poukazuje k širším kontextům. K poctivé práci je zapotřebí, aby ji nevykonávala prázdná postava, tj. postava vykořeněná, zbavená vztahu k pravým lidským „normám práce, jednání a vztahů“. Nezdá se však Ludvíku

Vaculíkovi, že pro některé profese to představuje - v jistých společnostech a jistých režimech - přímou cestu do kriminálu, když člověk chce svou práci vykonávat poctivě? Co to je „poctivá práce“ například spisovatele? Je to ještě „poctivé“, když se vyhýbá tématům, jež by mohla být chápána jako provokující? Jak může „poctivě“ a přesto „v klidu“ pracovat ekonom, když má napravovat důsledky rozhodnutí, jejichž nehoráznost spočívá v nevdělanosti a hlouposti těch, kdo je učinili? Anebo když má tato ekonomicky nesmyslná rozhodnutí po odborné linii „rozpracovávat“? Jak může odvádět „poctivou práci“ soudce, kterému je rozsudek přinejmenším rámcově předem určován, nebo obhájce, který je za dobré obhajování zbavován možnosti dále obhajovat? Jak může „poctivě“ pracovat filosof, který nesmí říkat pravdu? Jak může poctivě pracovat ekolog, který nesmí protestovat proti šílenému plánu zamoření hlavního města vedlejšími produkty likvidace vápencových a mramorových ložisk v mamutích vápenkách a cementárnách? Atakdále, atakdále. Nemáme-li zkrátka na mysli známého koně z Farmy zvířat, pak poctivá práce je možná jen ve svobodné zemi a ve slušném režimu. Jinak se stává synonymem zaslepenosti nebo blbosti.

Nelíbí se mi Carlyle a jeho knížka o hrdinech. Měl bych vlastně souhlasit s Ludvíkem Vaculíkem, když vytáhl do boje proti hrdinským skutkům. Nedal jsem a nedávám za pravdu ranému Patočkovi, který napsal, že filosofie je apelem k heroismu, k heroickému člověku; chápal jsem to jako relikv mládického sklonu k romantismu. Ale najednou se dostávám do situace, kdy musím hrdiny a hrdinství hájit. Je přece jenom veliký rozdíl mezi civilností a přizemností, mezi nenápadností a kulišáctvím, mezi neokázalostí a malostí. Když už byla řeč o normách, pak musí být řečeno, že vždycky musejí existovat lidé, kteří staví a eventuálně i zvyšují laťku. Dobré zvyky jsou pozůstatkem nezvykle dobrých činů několika jedinců, kteří se stali vzorem. Není pravda, že se hrdinské činy nehodí do života; jde spíš o to, že uvedeny do života a stavše se následovanými vzory, přestávají nám připadat jako něco hrdinského. Proto je jistě pravda, že potřebujeme na prvním místě příklady drobného hrdinství, které mají větší šanci, že se ujmou. Ostatně, co to je vlastně „drobné hrdinství“? Někdy je těžší osvědčit právě je. Rádl jednou napsal, že největší hrdinství záleží v tom, zřící se slávy. „Sláva a prapory, toť konec konců aristokratismus v nové formě, připomínající staré erby a šlechtické tituly. Sláva odděluje hrdinu od prostých lidí, rozeznává mezi těmi, jejichž činy jsou známy, mnohdy jen náhodou známy, a mezi těmi, kteří bojovali za ideál v duchu a v pravdě“. Na hrdinech nás odpuzuje především ta přehrada, která se staví mezi nimi a mezi ostatními lidmi. Romantický hrdina je tím hrdinnější, čím je výjimečnější; potřebuje ten kontrast, aby vyniklo jeho hrdinství. Ale „demokratický ideál hrdiny opovrhne tímto kontrastováním“; „všichni lidé mají týž velký úkol stát se hrdiny“. Jak slabošsky a malověrně zní proti tomu konstatování, že „psycholog a politik nemůže čekat hrdinství ve všedním životě lidí“. A přece i tady ví Vaculík, že to platí jen v jistých mezích, totiž „není-li prostředí zrovna ionizováno povzbudivým zářením ze silného zdroje“. Je ovšem možné, že takový „silný zdroj“ vidí v něčem věcném, neosobním - v situaci, v okolnostech, ve velkých dějinných událostech, převratech apod. To by byl velmi povrchní pohled. Doufám, že bude souhlasit, že i malé zdroje povzbudivého záření

mohou být cenné, zvláště když jich bude hodně. Alespoň já jsem přesvědčen, že každý člověk může trochu ionizovat své okolí a povzbudit tak druhé lidi, aby se o to také pokusili. To je pak to demokratické hrdinství.

Ludvík Vaculík po svém výroku, který jsem už citoval, že „je zlé být uzavřen za věc, která za dobu kratší nežli trest už nikoho nevzrušuje“, pokračuje: „Myslím, že se to například stalo těm, co byli zavřeni za letáky před volbami v roce 1972“. Tenkrát jsem se trochu svezl i já. Alespoň v tom smyslu, že jsem také seděl, i když jen poměrně krátkou dobu a jen ve vyšetřovací vazbě (celkem asi 5 a půl měsíce; před nástupem zbytku trestu jsem byl podmíněně na dva roky amnestován). S textem letáku (přesně vzato: informace) jsem se seznámil teprve při vyšetřování; od začátku jsem trval na tom, že byl nezávadný, a jsem o tom přesvědčen dodnes. Nijak jsem se nepodílel na jeho rozšiřování, ale byl jsem odsouzen na 9 měsíců nepodmíněně. Pravda, nebyl jsem už „člověk mladý, sotva odrostlý ženskému prsu“; už jsem z toho „měl rozum“. Neměl jsem příležitost „uvážít, co mi stojí za takové riziko“, že se dostanu za mříže; zásadně jsem však byl „s otázkou už vyrovnán“ mnoho let, protože celá dlouhá řada mých přátel a známých se do vězení dostala již v padesátých letech a „probendila“ v nich značnou část života. Sám jsem tomu unikl jen „šťastnou náhodou“, neboť jako poslední předseda pražského sdružení a místopředseda ústředního výboru Studentského křesťanského hnutí jsem „správně“ měl dostat takových 10-15 let (stejně jako funkcionáři Junáka, katolického studentstva atd. atd.). Trochu se divím, kde to žil Ludvík Vaculík v té době, že ještě dnes přemýšlí, jestli je „už dostatečně vyspělý pro vězení“. Musím však říci, že mé pocity v listopadu 1971 v ruzyňské cele se zcela vymykaly všemu tomu, o čem píše on. Když pominulo vzrušení i únava prvních nekonečných hodin, dnů i nocí výslechů, zmocnila se mne úleva a snad přímo euforie; konečně jsem se ocitl v postavení, za které se nemusím stydět. Už mne nemusí tolik hryzat černé svědomí, jak jsem si mohl žít na svobodě v padesátých letech, setkám-li se s přáteli, kteří mají v těle 10, 15 i více let kriminálu třeba jenom proto, že byli sociálními demokraty nebo řeholníky. Ani jedinou myšlenkou jsem nezažehral na „nešťastnou náhodu“, která mne přivedla do vězení; dodnes to chápu jako milost, v níž policie sehrála jen podružnou úlohu nástroje. Prošel jsem výchovnou lekcí; výchova se latinsky řekne e-ducatio, vy-vedení. Tím, že jsem byl zaveden pod zámek, byl jsem ve skutečnosti vyveden do světa svobodných, vpravdě svobodných lidí, protože lidí, kteří nejsou strachem vedeni k tomu, aby „jednali tak, aby nemuseli na vězení pomyslet“.

Až se jednou zase setkám s Ludvíkem Vaculíkem, ukážu mu text dopisu synodní rady mé církve, který dne 11. února 1972 (kdy jsme, můj mladý farář i já, už načínali čtvrtý měsíc svého ruzyňského života) byl odeslán všem seniorátním výborům, staršovstvům i kazatelům českobratrské církve evangelické. Jeho myšlenky v mnoha bodech připomínají myšlenky Vaculíkova fejetonu. Vestigia terrent. (O Pithartovi napíšu příště).

Tvůj

Ladislav Hejdánek